

AMÁLIA MOZSOLICS, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi, mit 18 Abbildungen (davon 9 Karten) und 112 Tafeln; mit einem Beitrag von Eduard Sangmeister, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 364 p.*

Volumul de față, consacrat descoperirilor din perioada a IV-a a epocii bronzului din regiunea Dunării de mijloc, continuă publicarea, de către A. Mozsolics, a descoperirilor de bronz și aur, aparținând celor două „orizonturi” precedente, Hajdúsámson și Kosziderpadlás (*Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Mit einem Anhang von Franz Schubert und Eckehart Schubert, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 280 p.*; *Goldfunde des Depothorizontes von Hajdúsámson, 46—47, BRGK, 1965—1966, p. 1—62*).

Primul capitol (*Introducere*, p. 9—11) este consacrat în bună parte metodelor și principiilor care au stat la baza elaborării acestei lucrări. a) Stabilirea condițiilor de descoperire și a unității depozitelor întâmpină serioase greutăți din cauza documentației extrem de lacunare, existente, mai ales asupra descoperirilor provenite din diferite colecții particulare. De multe ori chiar și o analiză fugitivă a pieselor face evidentă imposibilitatea apartenenței lor la același depozit. De asemenea, este greu de stabilit uneori, dacă anumite depozite (Aranyos, de pildă), păstrate numai parțial, aparțin orizontului discutat, sau unei perioade ulterioare. În sfârșit, în cazul multor depozite este dificil de stabilit, dacă este vorba de unele piese de tradiție mai veche sau pur și simplu de obiecte moștenite din perioada precedentă. b) Separarea tipurilor și variantelor după orizonturi cronologice întâmpină, de asemenea, greutăți, deoarece unele tipuri de arme (topoarele de luptă cu disc și spin, de exemplu) sau podoabe au fost folosite timp îndelungat. c) Nici analiza asocierii tipurilor, care trebuia să ofere o interpretare statistică a compoziției depozitelor anumitor orizonturi, nu a dus la rezultatele scontate, multe descoperiri fiind numai parțial păstrate. Pe de altă parte, la analiza asocierii tipurilor trebuie să se aibă în vedere și particularitățile regionale, deoarece asocierea diferitelor tipuri este valabilă totdeauna numai pentru o arie geografică limitată. O oricât de evidentă asociere de tipuri, surprinsă în regiunea Tisei superioare, nu are, de exemplu, nici o valoare pentru Transda-

nubia. d) Analiza formelor și a ornamentației. În această perioadă decorul joacă un rol mult mai subordonat ca în faza precedentă, uneltele și armele fiind numai rareori ornamentate. Este posibilă totuși o analiză, din acest punct de vedere, a unor obiecte de podoabă, în special a brățărilor. O însemnătate mult mai mare prezintă, în schimb, analiza formelor permițând unele considerații și asupra centrelor de producție. e) Cartarea tipurilor directe (Leittypen). Stabilirea acestor tipuri a devenit foarte dificilă, depozitele din perioada studiată fiind mult diferențiate față de cele din etapa precedentă. În felul acesta, trebuie să se aibă în vedere în special asocierile de bază, de pildă apariția cea mai frecventă a anumitor tipuri de topoare împreună cu anumite tipuri de obiecte de podoabă. f) Compararea depozitelor cu descoperirile provenite din așezări și necropole este îngreunată de faptul că în perioada B.IV se cunoaște doar un număr redus de așezări, cele cu o bună stratigrafie lipsind cu totul. Unele rezultate au putut fi obținute totuși prin studierea tiparelor de turnare, descoperite în diferite așezări. Compararea cu materialul mormintelor oferă posibilități mult mai bune, dar, pe de o parte, depozitele ale căror vase s-au păstrat sînt foarte rare, iar pe de altă parte, nu sînt prea numeroase nici mormintele cu inventar metalic. De asemenea numai rareori avem la dispoziție publicații bune asupra acestor descoperiri.

În capitolele următoare (II—VIII) sînt discutate diferitele tipuri ale obiectelor de bronz (arme, p. 12—35; unelte, p. 36—47; obiecte de podoabă, p. 48—72; piese de harnașament, p. 73—76; vase, p. 77—78) și de aur (p. 90—101, precum și unele aspecte ale prelucrării bronzului (materia primă, tiparele și procedeele de turnare, atelierelor, problema verigilor și brățărilor de o anumită greutate, p. 79—89). Prima parte a lucrării, în care descoperirile sînt prezentate pe tipuri, este completată de un substanțial catalog (cap. X, p. 116—214, la care se adaugă cele 112 planșe) în care sînt cuprinse, în ordine alfabetică, descoperirile de bronz și de aur, aparținînd perioadei B.IV din regiunea Dunării de mijloc,

precum și depozitele ieșite la iveală în afara arcului Carpaților, dar corespunzând, după părerea autoarei, orizontului Ópályi. Lucrarea se încheie cu un studiu al profesorului E. Sangmeister de la universitatea din Freiburg, prezentând rezultatele investigațiilor spectralanalitice efectuate asupra bronzurilor orizontului Ópályi (p. 215—249).

Concluziile autoarei sînt expuse în cap. IX (*Apartenența culturală și cronologia depozitelor perioadei B.IV*, p. 102—115). Trezind în revistă cercetările din ultimii ani, A. Mozsolics subliniază, printre altele, importanța studiilor consacrate anumitor tipuri de obiecte (săbii, inele de buclă, topoare de luptă cu disc), semnate de A. Alexandrescu (Dacia, NS, 10, 1966, p. 117—189), Eugenia Zaharia (Dacia, NS, 3, 1959, p. 103—134) și A. Vulpe (SCIV, 20, 1969, 1, p. 191). *Árte und Belle in Rumänien*, apărut după încheierea lucrării, nu a putut fi luat în considerație decât la redactarea catalogului. În rîndul lucrărilor de un caracter mai general, privind descoperirile de bronz și de aur din spațiul carpato-dunărean, autoarea scoate în evidență studiile lui D. Popescu (Materiale, 2, 1956, p. 196—250); M. Petrescu-Dîmbovița (ArhMold, 2—3, 1964, p. 251—272) și M. Rusu (Dacia, NS, 7, 1963, p. 177—210). În legătură cu această lucrare din urmă, A. Mozsolics nu este de acord cu atribuirea unor depozite din seria Uriu-Domănești etapei tirzii a culturii Wietenberg sau fazei Otomani III, considerîndu-le nu contemporane, ci anterioare culturilor Noua și Suci de Sus.

Ca și în alte lucrări, autoarea militează pentru o cronologie proprie a epocii bronzului din bazinul Dunării de mijloc, bazată pe realitățile evoluției culturilor locale. Ea critică astfel atât aplicarea „dogmatică” a sistemului lui H. Müller-Karpe și a noțiunilor de *Urnenfelderzeit* și *Urnenfelderkultur*, cît și încercarea unor specialiști străini de a cuprinde descoperirile din Ungaria, exclusiv pe baza datelor culese din literatură, în diferite sisteme cronologice. Necunoașterea temeinică a documentației arheologice a dus, în aceste cazuri (V. Milojević, Germania, 37, 1959, p. 62—86; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968), la datări eronate și concluzii vulnerabile.

Aplicînd metodele expuse în introducere, A. Mozsolics consideră că după orizontul Koszider, în faza a IV-a a epocii bronzului, se succed două grupe de depozite de bronzuri, însoțite și de descoperiri de aur: Forró (B. IV a) și Ópályi (B. IV b). Prima grupă are o arie limitată la colțul nord-estic al bazinului carpatic (cf. fig. 16), cea de-a doua fiind, în schimb, răspîndită în toată jumătatea răsăriteană a aceluiași spațiu (cf. fig. 17—18).

Datorită, în special, lipsei așezărilor stratigrafice, în momentul de față este greu de stabilit, în ce fază a culturilor perioadei B.IV au fost ascunse depozitele discutate. Se poate considera totuși că depozitele de tip Forró aparțin etapelor tirzii ale culturii mormintelor tumulare „curate”, precum și ale grupelor locale contemporane (Piliny, Egyek). Ascunderea depozitelor de tip Forró a avut loc, în împrejurări istorice încă necunoscute, la sfîrșitul culturilor menționate, moment ce corespunde, în teritoriile germane de sud, cu sfîrșitul etapei Reinecke C, iar în Europa de nord, cu faza Montelius II. Este interesant de remarcat că atât în Bavaria, cît și în Scandinavia, descoperirile din această perioadă nu sînt prea numeroase, fenomen ce caracterizează deopotrivă și grupa de tip Forró.

Depozitele orizontului Ópályi sînt atribuite purtătorilor culturii Berkesz-Demecser și Suci de Sus (faza tirzie) din nord-estul Ungariei, nord-vestul României și Ucraina transcarpatică, precum și fazei mai recente a culturii Noua din unele regiuni ale Transilvaniei. În legătură cu primele două culturi, menționate mai sus, autoarea este de părere că sînt contemporane, interpătrunzîndu-se în zona de contact a ariilor lor de răsplîndire (cf. și T. Bader, SCIV, 23, 1972, 4, p. 531—532) și se întreabă chiar, dacă nu ar fi mai just să se vorbească de două tipuri de ceramică și nu de două culturi de sine stătătoare. Cultura Otomani ca și Wietenberg fiind încheiate, după părerea lui A. Mozsolics, încă la sfîrșitul fazei B. III, depozitul de la Otomani este considerat ca îngropat ulterior în așezarea eponimă, deci nu ca făcînd parte din inventarul unei locuințe din faza a III-a a culturii Otomani, cum înclină a crede I. Ordentlich (ActaMN, 5, 1968, p. 402—404). În felul acesta, concepția autoarei se opune acelor concluzii, potrivit cărora depozitele de tip Uriu-Domănești (Dragomirești), corespunzînd orizontului Ópályi, aparțineau nu numai purtătorilor culturii Suci de Sus și Noua, ci și aceluiași așezări a fazei tirzii a culturii Otomani și Wietenberg (cf., de pildă, M. Petrescu-Dîmbovița, *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 1, Praga, 1970, p. 685). Pentru soluționarea convingătoare a acestei probleme de mult controversate ar fi de dorit, credem, conturarea mai precisă a fazelor finale ale celor două culturi din urmă, precum și publicarea detaliată a descoperirilor ce le aparțin (cf. și A. László, SCIV, 24, 1973, 4, p. 598, n. 165).

Este interesant de remarcat și faptul că A. Mozsolics include în orizontul Ópályi o serie de depozite din Ungaria de nord și Slovacia de sud-est (Abaújszántó, Hostice, Rimavska Sobota, Tiszászederkény etc.), în-

globate de T. Kemenczei în grupul de tip Rimavska Sobota (Rimaszombat), atribuit culturii Pilyiny recente și considerat ca fiind ascuns în prima etapă a fazei Ha A, din cauza unor atacuri dinspre nord și est (Évk-Miskolc, 5, 1965, p. 105—175). Indiferent de datarea acestor depozite, avînd în vedere răspîndirea lor în regiunea cuprinsă între Ipoly și Bodrog, respectiv Tisa (cf. fig. 17—18), deci după cunoștințele noastre în afara ariei culturii Berkesz-Demecser și Suciua de Sus (cf. N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1. fig. 5), într-o zonă locuită în perioada B.D și Ha A₁, de purtătorii culturii Pilyiny recente (cf. T. Kemenczei, *op. cit.*), descoperirile în discuție ar trebui atribuite, mai degrabă acestei culturi din urmă.

Sincronizarea orizontului Ópályi cu descoperirile din spațiul extracarpatic este asigurată prin prezența acului cu protuberanțe atît în depozitele și mormintele din Ungaria de nord-est (Ópályi, Nyírkarász-Gyulaháza), cît și în cele din Moldova, R.S.S. Moldovenească și R.S.S. Ucraineană, atribuite complexului Noua-Sabatinovka.

În jumătatea vestică a bazinului carpatic (Transdanubia, Slovacia de vest, Austria inferioară) orizontului Ópályi îi corespunde, după părerea autoarei, faza cea mai recentă a culturii mormintelor tumulare (Bakonyzúts, Caka, Mauer), denumită de J. Paulik, cultura Caka. Această contemporaneitate trebuie însă considerată doar parțială, avînd în vedere faptul că în acest spațiu evoluția fazei recente a culturii mormintelor tumulare („Weiterlebende Hügelgräberkultur”), respectiv cea a culturii Caka („entwickelte Caka-Kultur”) se prelungește pînă în prima jumătate a perioadei Ha A, fiind urmată de faza mai veche a culturii Vâl, respectiv Velatice-Baierdorf (cf. F. Hószegi, ActaArchHung, 12, 1960, p. 136—155, 176—186; idem, Budapest

Régiségei, 20, 1963, p. 12—16; J. Paulik, SlovArch, 11, 1963, 2, p. 334—336; É. F. Petres, Atti del VI Congr. Int. delle Sci. Preist. e Protoist., 2, Firenze, 1965, p. 434—435).

Ascunderea depozitelor de tip Ópályi corespunde, în teritoriile germane de nord și în Scandinavia, cu momentul trecerii de la faza Montelius II la III, iar în teritoriile germane de sud cu o perioadă ce urmează după etapa Reinecke C, dar se situează înainte de orizontul Riegsee. În felul acesta, etapa B.IV b (orizontul Ópályi) poate fi paralelizată cu prima jumătate a perioadei B.D., după cronologia lui P. Reinecke.

Cronologia absolută a orizontului Ópályi este stabilită pe baza legăturilor cu lumea egeeană. Avînd drept puncte de sprijin mai ales anumite tipuri de săbii (Sprockhoff IIa, Nenzingen), A. Mozsolics sincronizează perioada B.IVb cu Helladicul Tirziu IIIC, considerînd că orizontul Ópályi trebuie datat cel mai devreme la sfîrșitul secolului al XIII-lea î.e.n. sau mai degrabă, în jurul anului 1200 sau poate, chiar după această dată.

Următorul orizont de depozite, caracterizat prin săbii de tip Riegsee (Aranyos, Napkor-Piripucpuszta, Uioara, Pecica etc.) și atribuit deja culturii Gáva, este datat pe baza aceluiași legături, în a doua jumătate a secolului al XII-lea î.e.n., sau chiar în jurul anului 1100. Acest nou „orizont” va constitui însă, probabil, obiectul unei alte monografii semnate de A. Mozsolics, pe care o așteptăm cu același interes cu care am întîmpinat prezentul volum, lucrare de referință indispensabilă oricărui cercetător, care se ocupă de istoria epocii bronzului din spațiul carpato-danubian.

A. László

FRITZ SCHACHERMEYR, *Forschungen und Betrachtungen zur griechischen und römischen Geschichte, herausgegeben aus Anlass seines 80. Geburtstages*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1974, VII-456 p.

Cum mi s-a întîmplat s-o spun cu alt prilej, o alternativă la imensele volume *in honorem* care în anii din urmă au ajuns să constituie o plagă nu numai pentru bibliografi, culegerile de scrieri mărunte ale unui învățat sârbătorit, pregătite de el însuși sau de unii elevi devotați persoanei și operei maestrului, sînt nu numai îndreptățite dar și binevenite, în măsura în care ne ajută să cunoaștem și să consultăm cu ușurință studii și note risipite

de-a lungul unei vieți întregi în reviste și periodice anevoie accesibile. Acestea e cazul volumului a cărui apariție o semnalez, editat cu prilejul sârbătoririi a 80 de ani de viață ai lui Fritz Schachermeyr de Gertrud Laming, sub auspiciile unui comitet *ad-hoc* alcătuit din Hermann Vettors, Artur Betz, Hedwig Kenner și Ernst Kirsten.

În felul acesta sînt oferite publicului 25 de studii în cea mai mare parte publicate,